"Osmanlıdan bizim Qafqaza qaçıb gələn 3 min erməni..."

Həsən bəy Zərdabi "Əkinçi"nin səhifələrində yazırdı

Zərdabişünas alim Esmira Cavadova öz həyatını jurnalistikaya, araşdırmaya, elmi tədqiqatlara həsr edib. O, 1920-ci ilə qədər olan Azərbaycan jurnalistikasının zəngin kartotekasını hazırlayıb. 1980-ci ildən etibarən araşdırma ilə məşğul olmağa başlayıb. Onun yaradıcılığının əsas hissəsini Azərbaycan milli mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar təşkil edir.

E.Cavadova Həsən bəy Zərdabinin "Əkinçi" qəzetində dərc olunmuş məqalələrini təqdim edir.

(Əvvəli ötən sayımızda)

"...Xülasə, yer alan, yer satan həddən çıxıb. Küçə və bazarlarda məhz neft və cövhər sözü danışılır. Nataryusxanalarda neft yeri aldı-satdı kağızlarını yazmağa növbət çatmır. Badkubədə sakin olanlar keşişdən tutmuş qulluq əhlinin ədna bəsərinəcən, tacirlərdən tutmuş ədna papaqçıya və şam tökənəcən öz işlərini tullayıb, bir neçə adam şərakət edib Molla Nəsrəddin torba götürüb sarı qayaya bostan uruya gedən kimi, olan-olmazlarını yığıb, Sabunçu bəylərinin yanına yer almağa və ya qara şəhərə (şəhərdən kənar zavodlar olan yer) zavod tikdirməyə gedir ki, bir ya iki ilə sahibi milyon olsun.

Qardaşlar, biz yer alıb-satan və zavod sahibi deyilik ki, ona binaən ümidvarıq ki, biz ərz elədiyimiz sözlərə qulaq asasınız. Dadistəd aşkar edir ki, hər bir malın qiyməti onu alan iledir, yəni alıcı çox olduqca mal baha satılır və məlum edir ki, bir şey baha satılsa, yəni, onu xahiş edən çox olsa, ol şey qayıran həm çoxalmır? Ta ki, ol şeyə olan zəhmətin qədrinə müvafiq qazanc olur... Rəs gözüyumma meydana yüyürmək ki, keçən il filankəs manata yüz manat qazanıb, mən də qazanacağam, ağıllı iş deyil. Ola bilər yüyürən ol qədər olsun ki, manata iki şahı qazanca həsrət çəksinlər... neft su kimi bizim yerin altında damar-damar axır. Belədə Balaxanı, Sabunçu, Ramana kəndlərinin yerlərindən neft çıxanda həm çıxacaq. Pəs gözüyumma Sabunçuya yüyürüb neft yerini qızıl qiymətinə almaq nə lazım?

Bəlkə bu küyü ol yer sahibləri çıxarıb ki, öz yerini artıq qiymətə satsınlar.

Pəs, qardaşlar, biz demirik ki, neft yeri almayın. Yox, alın, amma ərz edirik ki, bunu həm yaddan çıxarmayın ki, 100 manata milyon qazanmaq xam xəyaldır".

"Əkinçi", 1877, N:14, 7 iyul, "Daxiliyyə".

"Badkubəyə hökm gəlib ki, İrandan gələn gəmilər ərcümlə, minik götürən ataş gəmiləri də Əfşəranda 10 gün karantin saxlasın. Çünki Rəştdə olan naxoşluq taun oldu və bizim yelkən gəmiləri gizdində gedib gələ bilirlər, ona binaən taundan bir az danışmağı lazım bilirik ki, bizim gəmi sahibləri belə gizdin gedib gəlmək bizim xeyrimizdir - deyib karantindən qaçmasınlar.

Taundan insan yara çıxarıb vəfat edir. Taun yoluxmadır, yəni, hər kəs naxoş olana və naxoş olan kəs dəyən şeyə dəysə, o da naxoşlayıb vəfat edir. Onun səbəbi məlum deyil, amma çünki taun bizim Məşrif tərəfinin böyük şəhərlərində, məsələn, Bağdadda çox olur və bu şəhərin küçələri dar və mütəəffini çox olur, ona binaən belə deyirlər ki, taun havanın və ya suyun xarab olduğundan əmələ gəlir.

Taunun əlacı yoxdur. Ona binaən lazımdır ki, belə naxoşlayanı qeyri kəslərdən aralayıb, əlahiddə yerdə saxlayasan. Keçmişdə taun çox bərk şiddət edirmiş ki, yekə vilayətləri xaraba qoyurmuş. Bu səbəbə tamam məmləkətlər taun barəsində birləşiblər ki, bir yerdə bu naxoşluq düşsə, hakimlər göndərib ol yeri əhatə edib, karantin bina eləsinlər ki, bu halda Rəşt şəhərini də əhatə edib karantin bina ediblər və hər məmləkət öz tərəfindən oraya həkim göndərib. Çünki taun naxoşluğundan insana dəyən zəhər dərhal biruz eləmir və karantin saxlanan zaman ola bilər ki, bəzi şey ilə ol zəhər bu dairədən çıxıb qeyd yerə düşsün, ona binaən ətrafda olan yerlərdə dübarə karantin saxlamaq vacibdir.

Bizim qanuna müvafiq taun düşən yerdə gərək belə rəftar olunsun: bir yerdə taundan bir kəs naxoşlasa, ol yerin hakimi gərək dərhal bu barədə yazıb yerinə məlum edib, ol naxoş olan evi əsgər ilə əhatə edib, ol mərəzi və bu evdə sakin olanları apardıb, şəhərdən kənar bir əlahiddə mənzildə (hər birini əlahiddə) saxlayıb, naxoş olan məhləni, sonra tamam şəhəri də zikr olan qayda ilə əhatə eləsin ki, bu əhatə olan yerlərdən çıxıb oraya getmək qadağan olsun. Sonra taun şiddət eləsə, gərək şəhəri orada olan həkimlər arasında təqsim eləsin ki, hər həkim öz adamları ilə öz hissəsini hər gündə iki dəfə orada sakin olanlara baxmaq üçün gəzib, naxoş olanları zikr olan mənzilə aparsın və bu naxoşları aparmaqdan ötrü zikr olan mənzildə adamlar var ki, onların əynində göndən (dəridən) tikilmiş paltar, əlində həm belə əlcək və tamam bədəni yağ və ya neft ilə sürtülmüşdür. Bu adamlar naxoş olan evə gəlib, naxoşu və o evdə sakin olanları qırmaq ilə götürüb aparırlar. Hər naxoş olan gərək dərhal həkimə məlum eləsin və əgər eləməsə, ona əsgəriyyə qanunu ilə tənbeh olunur, yəni topa bağlatmaq və qeyrə, şəhərdə olan it, pişik, quşları qırdırıb, dükan-bazarı bağladıb, hətta kilsə və məsciddə yığılmağı həm qadağan edirlər.

Hər bir əhatə olan yerdə əlahiddə adamlar ilə azuqə göndərlənir və bu adamlar azuqəni gətirib sərhəddə müəyyən olan yerə qoyub, pulu bir müəyyən olan qutuya yığıb (əl vurmamış), sonra həkimə pişnəhad edir ki, onu karantin edəndən sonra sahibinə verillər.

Bu minval ilə karantin ol vaxtacan qalır ki, ol yerin əhli ya tamam qırılıb puç olur və ya naxoşlayan olmur. Eləki, ol yerdə dəxi naxoşlayan olmadı, bu gündən qırx gün sonra karantin bərhəm olur".

"Əkinçi, 1877, N:15, 21 iyul, "Daxiliyyə"

"Rusiyada bir icma var ki, İncil kitabını rus dilində çap elədib xalqa müftə paylamaqdan ötrü bina olub. Yazırlar ki, keçən il ol icma 40 min kitab paylayıb".

* * *

"Yazırlar ki, Amerikada olan Cəmahiri-Müttəfiqə məmləkətində zavodlarda və dəmir yollarında olan fəhlələr birləşib, sözü bir edirlər ki, onları iştedəndən artıq pul alsınlar və bundan ötrü hamı birdən işləməyə getmiyiblər. Bu səbəbə dəmiryollar və qeyri bağlandığına dövlət fəhlələrin üstə ki, onlar 5 mindən ziyadə imişlər - əsgər göndərib. Onların arasında dava düşüb, fəhlələrin 9-u ölüb, 30-u yaralanıb, amma fəhlələr yenə sakit olmayıb. Yazırlar ki, onların qədəri gündən günə artır".

"Əkinçi", 1877, N:15, 21 iyul, "Təzə xəbərlər".

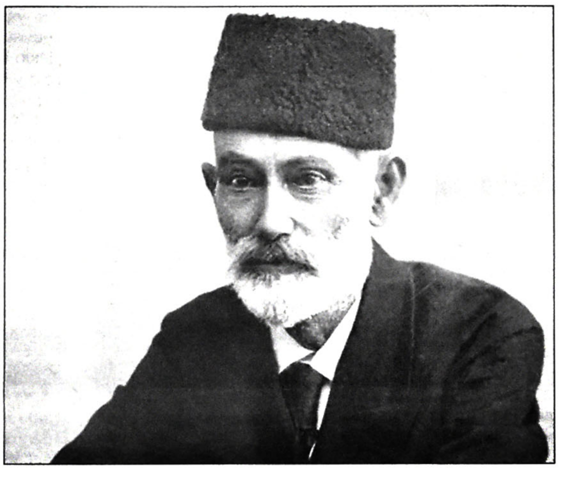

"İnsanın bədəni yanmaqdan, məsələn, qaynar su tökməkdən qabarıb ziyadə azar edər. Bu qabarın içi su ilə dolu olur. Yazırlar ki, belə qabarı duzlu ya zəyli suya salanda qabarın içindəki su bu duzlu sudan duru olduğuna dəridən keçib duzlu suya qarışır və bu səbəbə belə qabarı yarım saata sağaltmaq olur və əgər qabar olan yeri duzlu suya salmaq məqdur olmasa, ol vaxtda bir əsgini tez-tez duzlu suya batırıb onun üstə qoyanda qabar çəkilir".

"Əkinçi", 1877, N:16, 4 avqust, "Əfali-əhli-dehat".

"Yazırlar ki, yer üzündə 23 min qəzet çap olunur. Germaniyada 3775, Avstriyada 1200, Şvedsariyada 450, İngilisdə 2500, Firəngistanda 2000, İtaliyada 1126, Rusiyada 500, Şvedsiyada 296, Norveqiyada 178, Daniyada 250, İspaniyada 400, Portuqaliyada 250, Hollandiyada 250, Belgiyada 250, Osmanlıda 200, Şimali Amerikada 8129, Cənubi Amerikada 1000, Hindistanda 250, Çində 50, Yaponiyada 75, İranda 2 və Asiya qitəsinin qeyri vilayətlərində 10, Afrika qitəsində 50, Avstraliya qitəsində 100".

* * *

"Bizim əsgər Ərzurum tərəfində olanda üç min erməni (övrət, uşaq, qoca) onlara qoşulub, onlar ilə Qafqaza gəliblər. Bu halda Tiflisdən onlar üçün pulçəm edirlər və belə danışıq var ki, onları Qafqaz vilayətində sakin eləsinlər. Bu barədə qəzetlərin arasına mübahisə düşüb. Bəzisi deyir ki, erməni tayfası ticarət əhli olduğuna Rusiyadan Qafqaza ticarət əhli gəlməyə mane olur. Ona binaən onları burada sakin eləmək dövlətin nəfi deyil. Bəzisi deyir ki, erməni tayfası əkin və ziraət də edir, pəs onları sakin eləmək dövlətin nəfidir".

"Əkinçi", 1877, N:16, 4 avqust, "Elm Xəbərləri".

"Osmanlıdan bizim Qafqaza qaçıb gələn 3 min erməni barəsində yazırlar ki, onları Üçkilsədə bir neçə gün ermənilər paltar, xörək verib saxlayıblar. İndi "Mşak" qəzeti yazır ki, Qarabağda, İrəvanda, Qubada olan erməni mülkədarları zikr olan ermənilərə ixtiyar veriblər ki, onların yerlərində sakin olub, əkin və ziraətə məşğul olsunlar və mədyun olurlar ki, bir neçə il onlardan dəhyek almasınlar".

"Əkinçi", 1877, N:17, 18 avqust, "Təzə Xəbərlər".

"Bizim uzaqda olan müştərilərin birisi yazıb təvəqqə edir ki, gələn il "Əkinçi" qəzeti nə şərtlər ilə çıxmağı yazıb pis əzvəqt məlum edin ki, vaxtında pulunu göndərək.

Əvvələn, bu il 200-dən də az müştərimiz var idi ki, bu anda cəng olmaq səbəbinə onların bəzinin yolu bağlanıb, bəzi yerini itirib, bəzi özü itib. Belədə gələn iləcən cəng qurtarmasa, müştərimiz dəxi az olacaq. Müştərisiz ki, qəzet olmaz.

Saniyən, əgər bizim hürufatın bəzisi köhnəlib xarab olsa, gərək təzədən hürufat gətirtmək. Bu vaxta onu kim və haradan gətirsin?

Salisən, bizim qəzeti çıxaran bircə mənəm və əgər mənim başıma bir iş gəlsə, gərək qəzet movqut olsun. Kim sabaha ümid ola bilər?.. Bunilə belə biz ümidvarıq ki, gələn il də qəzeti çıxardaq (at ölənəcən otlar) və bu əsnada onun şərtlərini dəyişdirmək məqdur deyil.

Əgər əhyana zikr olan səbəblərin birinə görə qəzetimiz bərham olmalı olsa, bunu vaxtında yazıb müştərilərimizə məlum edib onların pulunun artığını özlərinə qaytaracağıq.

Allah "Əkinçi"yə rəhm eləsin".

* * *

"Məlumdur ki, hər kəsin mahnıdan xoşu gəlir və bir yaxşı sövtü olan olmayan da özü mırıldamağa durur. Bu səbəbə mahnı cərəndiyat hesab olunur isə də, çox vacibi şeydir. Ona binaən onun mənasını yaxşılaşdırmaq səyinə düşmək lazımdır.

Hər tayfanın vətəndarlıq və millətin keçmişində olan yaman və yaxşı günləri şəhr edən mahnıları olur ki, bu mahnılar ağızdan-ağıza düşüb milləti birləşdirməyə bais olur.

Belədə yaxşı olurdu ki, bizim şüəralar bir-birini həcv ya mədh etmək əvəzinə zikr olan məzmunda mahnılar düzəldeydilər ki, onlar ağızdan-ağıza düşüb xalqı nadanlıqdan danalığa təhrik etməyə bais oleydi".

"Əkinçi", 1877, N:18, 1 santyabr, "Daxiliyyə".

"ELAN

Biz naxoş olduğumuza görə bu ilin axırıncı nömrələri öz vaxtında çıxmayacaq və onların haçaq çıxmağı məlum deyil".

* * *

"İngilis vilayətində qoyun çox olduğuna oranın qoyuna gedən itləri çox əlatər olur və itlərin yaxşısı çobansız, özü sürünü aparıb, otarıb axşam qaytarıb geri gətirir. Yazırlar ki, itləri belə eləməkdən ötrü onlar anadan olandan sonra gözləri açılmamış anasından ayırıb qoyun altına qoyurlar, belədə qoyun itə və it qoyuna rağıb olub, bir-birilərinə öyrənsinlər. Sonra itlər böyüklənəndə onlara hər gün axşam vaxtı qoyun içində xörək verirlər ki, belədə it sürünü aparıb otarıb axşam xörək yemək vaxtı olanda qaytarıb yatağa gətirir".

* * *

"Baharda əkilən taxıl bitkisi barəsində yazırlar ki, bu taxıl nə qədər gec əkilsə, ol qədər onun hasili az, bəlimi çox olur və bu gec əkilən taxıl yaxşı olmur".

"Əkinçi", 1877, N:20, 29 sentyabr, "Əfali-əhli-dehat".

"İnsan saxlayan heyvanat və ələfiyyat nə qədər əlatər olduqca onun nəfi də artacaq olur. Heyvanatı əlalandırmaq intixab iledir. Südü, ya əti, ya gücü və ya onun bədəninin bir hissəsi çox ya az olan heyvanın balasının da bu xasiyyəti olur. Bu səbəbə mal saxlayan bu xasiyyətlərin birisi və ya bir neçəsi olanları intixab edib saxlayanda bir neçə arxadan sonra heyvanın bu xasiyyətini əlalandırır. Həmçinin ələfiyyatı da əlalandırmaq olur və onu əlalandırmaqdan ötrü onun ata və anasının (toxumunu - E.C.) intixab etmək lazımdır.

Məlumdur ki, hər ələfiyyatın çiçəyi olur ki, bu çiçəkdən toxum və toxumdan ələfiyyat əmələ gəlir. Hər çiçək bir neçə hissədən əmələ gəlir. Bu hissələrin bəzi ki, onlardan toxum əmələ gəlmir - lazımsız hissədir və qeyriləri ki, onlardan toxum əmələ gəlir, lazımlı hissədir.

Çiçəyin lazım olmayan hissələri o hissələrdir ki, onlar olmağına görə avam ona çiçək deyir. Onun göy və ya rəngəbərəng olan yarpaqları ki, biz iyləyirik, lazım olmayan hissələrdir. Onun lazım olan hissələri kiçik rəng və iysiz olduğuna avam onu çiçək hesab eləmir, bavücudi ki, toxum bu hissələrdən əmələ gəlir..."

"Əkinçi", 1877, N:20, 29 sentyabr, "Elm Xəbərləri"

"...Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında cəng davam edir.

Qəzetdə hər iki tərəfin yürüşləri sentyabr ayının 14-dən, 27-si daxil olmaqla döyüşləri haqqında məlumat verilmişdir".

* * *

"Yazırlar ki, Bejis şəhərində dilənçi olmasından ötrü bir icma bina olub ki, hər calis ildə beş manat verir. Bu icma dilənçilərdən ötrü bir mənzil bina edib ki, şikəst olanları orada saxlayır və şikəst olmayanları ya sənətkarlara tapşırıb, sənət öyrədir və ya məktəbxanalarda qoyub oxudur".

"Əkinçi", 1877, N:20, 29 sentyabr, "Təzə Xəbərlər"

Qeyd: Həsən bəy Zərdabinin "Əkinçi" qəzetində çap olunmuş məqalələri, yazdığı və ya topladığı xəbərləri "Əkinçi" 1875-1877. Tam mətni. Tpansliterasiya və tərtib edəni: Turan Həsənzadə; ön sözün müəllifi və redaktoru: Əziz Mirəhmədov. Bakı "Avrasiya Press", 2005, 496 s. kitabından seçilmişdir.